

gemeld; vgl. BZ 1846A, 751. Zowel in jan. 1852 als in dec. 1861 werden in *B* ruim tien verouderde namen van de lijst geschrapt.

⁷ De lijst van de betreffende personen en hun carrières is opgenomen op de website van het Historisch Documentatiecentrum van de Vrije Universiteit: www.hdc.vu.nl. *Verwijzingen naar deze lijst worden in de noten aangegeven met: naam (geboorteejaar-sterfjaar [beide zo mogelijk]; kandidaatsjaar)*. Het onderzoek aangaande de groep bleef veelal beperkt tot gedrukte bronnen. Bij gedetailleerde raadpleging van de archieven zullen zeker nog meer gegevens aangaande diensten van hulppredikers aan het licht komen. De periode van vijf jaar tussen het examen en de bevestiging (dus niet het beroep!) is gekozen, omdat men mag aannemen dat zelfs in een tijd van overschot een ‘normale’ kandidaat binnen dat tijdsbestek een plaats zal hebben gevonden.

⁸ D. Bos verklaart het (volgens hem) lage aantal hulppredikers in de jaren veertig door het feit dat ‘het arbeidsreservoir van kandidaten ... [na 1835] snel geslonken’ was; *In dienst van het Koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam 1999, 266.

⁹ *Naamreg.* 1845, 192v. Iets afwijkende cijferreeks bij F.A. van Lieburg, *Profe-ten en hun vaderland. De*

wordt afzonderlijk ingegaan op de rol die zij binnen de Hervormde Kerk vervulden. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de wijze waarop hulppredikers werden ingezet binnen de Evangelisch Lutherse Kerk. Naast de zeven al genoemde ‘carrières’ wordt bij de Hervormde Kerk nog een achtste beschreven: die van de ‘volhouders’, d.w.z. kandidaten die pas na vijf, tien, of zelfs dertig jaar wachten, alsnog een eigen kansel kregen. Aansluitend wordt een profiel geschetst van de onderzochte groep als geheel: wat hadden deze kandidaten met een afwijkende carrière al dan niet gemeen met diegenen die ‘normaal’ predikant werden? Omdat de overheid gedurende de beschreven periode een dominante rol speelde bij de financiering van (nieuwe) predikantsplaatsen en de bezetting daarvan, en dus ook invloed uitoefende op het verloop van het overschot, wordt tenslotte ingegaan op de toenmalige relatie tussen de overheid en de protestantse kerken.

Op het eerste gezicht

Eén blik op de grafiek is voldoende om te zien dat de Hervormde Kerk in feite 35 jaar te kampen heeft gehad met een (potentieel) overschot aan kandidaten. In de periode 1829-1871 vonden jaarlijks gemiddeld 45,6 kandidaten een eigen predikantsplaats; tussen 1831 en 1865 was evenwel het dubbele aantal of zelfs meer dan dat beschikbaar; pas in 1870 werd met 42 (potentieel) beschikbaren de kritische grens overschreden. Dit is langer dan in modern onderzoek wordt aangenomen.⁸ De grafiek toont tevens dat de snelle aanwas van het overschot het gevolg is geweest van een discrepantie tussen vraag en aanbod in de jaren 1828-1837. Het relatief hoge aantal kandidaten dat in de jaren 1828-1830 een predikantsplaats vond, kan verklaard worden met een verwijzing naar een vergelijkbare golfbeweging in de achttiende eeuw: het overschot, dat in 1750 336 bedroeg, begon pas vanaf 1785 snel tot getallen ver onder de 100 te dalen, ondermeer omdat in de jaren 1780-1785 nogal wat proponenten een pastorie vonden.⁹ Veertig jaar later begon voor die groep het emeritaat. Moeilijker is de verklaring van de snelle groei van het aanbod, dat met name in de jaren 1829 (101 kandidaten) en 1830 (109) tot het dubbele van het jaargemiddelde over 1816-1871 steeg, en zelfs tot meer dan het dubbele van de jaren 1816-1827.¹⁰ Zowel in de eigen tijd als in recent onderzoek is de groei in verband gebracht met overheidsbemoeienis.¹¹ Inderdaad hebben Willem I en zijn dienaren op verzoek van de kerk door een tweetal maatregelen in november 1820 – verhoging van akademiegelden voor predikantszonen en vrijstelling van collegegelden voor theologanten naast de al bestaande vrijstelling van krijgsdienst –,¹² en beurzen – waaronder beurzen voor theologanten die naar de koloniën wilden gaan –,¹³